

РОЗДІЛ II

КОНФЕСІЙНИЙ ЧИННИК У СФЕРІ ВІДНОСИН РЕЛІГІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ

*А. Колодний**

МІЖКОНФЕСІЙНІ ТА МІЖЦЕРКОВНІ ПРОТИСТОЯННЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

1. Основні сфери міжконфесійних відносин

Останнє десятиріччя ХХ століття позначене в Україні сплеском гострих релігійних конфліктів і непорозумінь. І хоч на початку нинішнього століття вони вже не знаходять якихось явних зовнішніх виявів, не призводять до порушень громадянського миру, але це не означає, що ці конфлікти вже відсутні. Просто релігійне протистояння набуло латентної форми, стало по-іншому виявлятися, перейшло на інші шляхи свого вирішення. Вже немає силових протистоянь, закінчився перерозподіл успадкованого майна, не частими є взаємні прокльони і відлучення. Значну роль в цьому відіграло утворення при Держкомі релігій України Міжконфесійної Ради Церков, а пізніше - поява Народи християнських церков.

Важливо відзначити, що нині міжконфесійне і міжцерковне протистояння набуло певного ідеологічного підтексту. Цьому сприяли ті політичні сили, які кинулися шукати серед церков собі союзників у боротьбі із своїми антиподами. Водночас церкви, спокусившись на їх підтримку, потрапили вже у певну залежність від них і своє протистояння з іншими релігійними спільнотами перенесли з власне релігійної також і в ідеологічну площину. Це особливо зримо виявилось під час президентських виборчих перегонів. Спільне ідеологічне підґрунтя постало подеколи основою для союзів антагоністично налаштованих в релігійній сфері спільнот. Так, мусульмани Донеччини знайшли спільну мову з Московським православ'ям, а вірні власне Українських Церков – УПЦ Київського Патріархату та Української Греко-Католицької Церкви - йшли разом на підтримку опозиційного кандидата з Управлінням мусульман кримськотатарського народу.

Серед великого різноманіття міжконфесійних та міжцерковних відносин на сьогодні найбільш зримими і водночас тривожними, здатними на конфліктні вияви є міжцерковні відносини в православ'ї країни, православно-католицькі і внутрішньокатолицькі відносини, відносини між традиційними і новими релігіями, християно-ісламські й внутрішньоісламські відносини. Розглянемо їх окремо.

2. Міжцерковні протистояння в Православ'ї України

Найгострішою сферою релігійної конфліктності в Україні, що загрожує підвалинам стабільності держави, є поділене на три основні юрисдикції – УПЦ Московського Патріархату, УПЦ Київського Патріархату та Автокефальна Церква - наше православ'я.

Найбільш конфліктогенною релігійною спільнотою нині в нашій країні є Православна Церква Московської юрисдикції. Вона є найбільшою релігійною спільнотою України. Її організації складають десь 33% всієї релігійної мережі країни. Ця Церква має винятковий вплив в Східному і Південному регіонах України, а також є впливовою церковною інституцією на Волині, Поділлі, Закарпатті та Буковині. УПЦ МП вважає, що її кількісна більшість дає їй підставу диктувати (навіть державі) свою волю в сфері релігійного життя: праві на реєстрацію організацій різних конфесій і церков, будівництво

* Заступник директора – керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, д.філос.н.

(навіть місце і розміри цього) їх культових споруд, територіальне розміщення тощо.

Це є явним зазіханням з боку УПЦ МП на ту статтю Закону про свободу совісті, яка гарантує рівність віросповідань, нефаворизованість якогось з них державою. В Законі про свободу совісті відсутня стаття, яка б давала якоесь виняткове право тій чи іншій конфесії лише на основі її кількісних показників чи історії. Відтак державні інституції мають присікати будь-які вияви дестабілізації релігійного життя кількісно більшою конфесією в тому чи іншому регіоні, спроби її спільнот (зокрема, братств) заважати в гарантованій Конституцією і Законом України нормальній діяльності різним релігійним організаціям.

Православна Церква України Московської юрисдикції офіційно зареєстрована нашою державою під назвою “Українська Православна Церква”. Це подеколи використовується останньою (див. аналіз її преси в наших збірниках) для обґрунтування свого права на єдинозаконне всеукраїнське представництво православ’я. А між тим УПЦ МП є **українською** лише за територією свого розміщення і наявністю серед її парафіян українців за національністю. Вважати ж УПЦ МП **власне українською** релігійною спільнотою не можна із-за наступного:

1) Церква є частиною (навіть не автономією) Руської (вірніше, як це було до сталінського перейменування її - Російської) Православної Церкви. Остання ж є суто російською інституцією, а не таким наддержавним утворенням, як, скажімо, центр католицької церкви Ватикан. Вона офіційно реєструється державними органами Росії як елемент її релігійних структур. Глава її – Патріарх Олексій II – громадянин Росії, що навіть причетний до обряду інавгурації Президента країни. Церква має договори співпраці з різними міністерствами (і насамперед силовими) Російської Федерації, керується в своїй діяльності Російським законодавством.

2) Мовою богослужінь і проповідей в УПЦ МП є майже повсемісно російська або церковнослов’янська з російською (не українською) вимовою. Мовою видавничої діяльності Церкви, викладання в духовних навчальних закладах УПЦ МП є також російська. Преса Церкви також видруковується майже повністю російською мовою. Державна мова України цією церквою розглядається як неблагодатна, непридатна для релігійного літургійного життя.

3) Церква не працює на самобутність буття Української держави. Обстоюючи руськість, вона активно (особливо на рівні єпархій Сходу, Півдня, Центру країни, Криму) прагне утвердити ідею необхідності відродження якоїсь слов’янської державності, “святої Русі”, нового об’єднання велико-, мало- і білоросів, а то й повернення до Київської Русі. З цих міркувань вони виступають відкрито проти виокремлення Українського Православ’я в автокефальну Церкву, проти утворення Єдиної Української Православної Церкви. Україна в друкованих виданнях Церкви часто постає як «окраина» якогось (зрозуміло – Російського) державного утворення.

Відтак достовірніше було б УПЦ МП називати Православною Церквою України Московського Патріархату, а може й так, як її назвав нещодавно Президент РФ В.Путін - “Російською Православною Церквою в Україні”, фінансуючи з державної казни побудову храмів цієї Церкви в ряді міст України, що чомусь не знайшло відповідної реакції з боку МЗС України. А між тим це є пряме втручання сусіда із великодержавними замашками і розрахунком у внутрішнє життя нашої країни.

Але відмінність між УПЦ МП, з одного боку, й УПЦ КП та УАПЦ, з другого, не тільки і навіть не стільки в назві, а в суті, в тому, яку православну традицію виявляє та чи інша Церква. Українське Православ’я має свої специфічні риси, сформовані протягом семи століть його відносно самостійного буття до неканонічного поглинення в 1686 році Київської митрополії Московським Патріархатом. Цими рисами були соборноправність, демократизм, софійність, євангелістськість, національністність, побутовість, відкритість та толерантність. То ж вибудова власне Української Православної Церкви в процесі національного відродження України має постати як процес повернення до цієї традиції, а не просто до чисто адміністративних змін – проголошення автономії чи автокефалії. Саме

таке відродження Українських Православних Церков зустрічає спротив Церкви Московської юрисдикції, її ієрархів і священників, що мають московську виучку.

Впродовж останніх років позиції Церков України у міжправославному конфлікті не зазнали помітних змін. УПЦ МП продовжує заперечувати можливість діалогу з «розкольникими», вимагає повернення УПЦ КП та УАПЦ в лоно «канонічної церкви» через покаєння. Київський Патріархат закликає Церкву Московського Патріархату порвати з останнім і стати на шлях створення Єдиної Помісної Православної Церкви, що рішуче відкидається УПЦ МП. Спроби переговорів щодо об'єднаної процесу між УПЦ МП та УАПЦ, УПЦ КП та УАПЦ ні до чого не привели. В останні роки до них додалася ще одна Церква – Українська Апостольська Автокефальна Православна Церква, очолювана висвяченим в США митрополитом Мойсеєм.

По-різному також дивляться Церкви України на питання набуття автокефалії. Якщо УПЦ МП чекає її від Російської Православної Церкви як, на її переконання, Церкви-матері, то УПЦ КП вважає проголошення канонічної незалежності самодостатнім актом, бо ж то є виявом волі всього церковного люду України, а відтак зрештою має бути визнаним всією Повнотою Православ'я. УАПЦ шукає шляхи до автокефалії переважно в Константинополі, від Вселенського Патріарха Варфоломія, а то й взагалі не шукає, вирішуючи свої внутрішньоцерковні суперечки.

Проте не вся ієрархія Церкви Московського Патріархату налаштована на ідею автокефалії. Якщо дехто із владик вважає достатнім мати автономію у складі РПЦ, то ієрархи Півдня навіть застерегли, що в разі одержання Православною Церквою України автономії вони своєю єпархією (а це зокрема чорнославий митрополит Одеський Агафангел) залишаться в структурі Московського Патріархату. Що ж стосується останнього, то він не зацікавлений в автокефалії Церкви України, розглядає українські землі як свою «канонічну територію».

Як бачимо, ідея православної автокефалії України є опосередкованим, але цілком адекватним відображенням загальноукраїнської політичної і національно-культурної ситуації, реальних відмінностей стану національної самосвідомості в різних регіонах країни, політичного підтексту відносин Україна – Росія.

Зрозуміло, що все це приховує в собі джерела нових конфліктів в православному світі України. І хоч об'єднання православних України в одній Церкві і мало б позитивне значення для нашої країни і у внутрішньому і у зовнішньому контекстах (хтось же має репрезентувати Україну як незалежну країну на різних міжнародних релігійних кворумах), проте, як це засвідчує історія, церковні розколи не мають зворотної дороги. Можна лише дещо нейтралізувати їх руйнівні дестабілізуючі впливи на різні сфери суспільного життя. То ж, враховуючи наявність в Україні великої кількості росіян і зросійщених представників інших етносів, в тому числі й українців-малоросів, гадаємо, що вони ніколи не погодяться на деоросіянення Православ'я, повернення до його українського прочитання. За цих умов вважаємо недоречною (а то й безпідставною) актуалізацію питання (переважно з боку владних структур – Кабміну і Президента) про об'єднання наявних в нашій країні православних Церков в якусь Об'єднану Православну Церкву України. Варто працювати на формування (а водночас і визнання Вселенським Православ'ям) власне Української Православної Церкви, що може постати на ґрунті об'єднання УПЦ КП та УАПЦ з входженням опісля до цієї Церкви значної частини громад УПЦ МП з україномовними вірними, а водночас з цим вирішувати також питання утворення в Україні Екзархату Російської Православної Церкви.

При цьому **власне** Українській Православній Церкві мають належати святині Українського Православ'я – Києво-Печерська і Почаївська Лаври, які постали на наших теренах до 1686 року – року поглинення Київської митрополії Московським Патріархатом. Святогорська Лавра як вибудова вже останнього, могла б належати Екзархату РПЦ з можливим розміщенням там його центрального офісу.

Саме таке вирішення православної проблеми в Україні, офіційного визначення

статусу наявних на її теренах православних церков дає можливість вирішити ті конфлікти, які нині існують між православними Церквами України, ввести кожна з них в чітко визначені межі діяльності. Бо ж нині УПЦ, посилаючись на те, що колись вся територія Російської імперії, а потім – СРСР, була канонічною територією Російської Православної Церкви, оголосивши себе її правонаступницею, поширення по українській землі інших конфесій розглядає вже як посягання на її власність і прозелітизм серед її вірних, а відхід від неї як Церкви оголошує схизмою, розколом.

Як зазначалося вище, в особі Православної Церкви України Московського Патріархату ми маємо нині найбільшого дестабілізатора релігійного спокою. Саме нею насамперед спровоковуються різні міжконфесійні і міжцерковні конфлікти. Нині ми маємо три вектори агресивності УПЦ МП – щодо інших православних церков, щодо католицьких церков і щодо, за її оцінками, “сектантів”, куди ввійшли і протестанти, і нові релігійні рухи в їх великому різноманітті.

Експертні опитування представників УПЦ МП в різних регіонах країни, аналіз її видань засвідчує, що по жодному з цих векторів суперечок Церква на якийсь компроміс не піде. Вона вимагає повернення з покаанням “розкольників” з неканонічних УПЦ КП та УАПЦ (і то після усунення Патріарха Філарета), обмеження діяльності УГКЦ рамками галичанського регіону і припинення поширення католицизму у Східних областях України, недопущення утворення Патріархату УГКЦ, заборони або якогось обмеження на державному рівні свободи діяльності “сектантів”, тобто протестантів і неохристиян.

Вся складність стану УПЦ МП в тому, що вона не є самостійною від Російської Православної Церкви в міжцерковному діалозі, в сфері міжконфесійних відносин. Вона мусить переносити на українські терени ту політику, яку проводить в себе дома в сфері міжконфесійного життя Московський Патріархат, який по суті є в РФ державною релігією, говорити з іншими конфесіями і церквами його мовою. В Україну постійно приїздить з Москви гонці Російського Православ'я, які навчають тому, як несприйнятливо слід ставитися до інших церков і конфесій. То ж навіть утворення в Україні на основі Церкви Московської юрисдикції своєї автономної (як це мріяла кучмівська влада), а опісля – автокефальної Церкви не внесе спокій в релігійне життя нашої країни. Як і нині, ця Церква буде головним дестабілізатором суспільного спокою на релігійному ґрунті.

За постійні порушення УПЦ МП українського законодавства про свободу совісті, природну її конфліктогенність державні органи давно могли б закликати цю Церкву до порядку, а то й порушити питання зняття її з реєстрації. А що ми тут маємо? Своєю належністю до цієї Церкви вищі державні посадовці возвели ледь не в державний ранг. Церква в особі її предстоятеля і владик присутня на різних державних урочистостях, її керівництво супроводжує вищих посадовців у їх поїздках до Росії, Греції, Ізраїлю, інших країн. Урочистості особистого чи сімейного життя вищих посадовців (зокрема, В.Януковича, В.Литвина, В.Медведчука) висвячували представники УПЦ МП. При цьому це подається ледь не як подія загальнодержавної ваги. Державні нагороди з рук Президента Л. Кучми одержували найбільш українофобськи налаштовані митрополити Церкви Московської юрисдикції, зокрема з сепаратистських країв – Одеси, Криму, Донецька, Харкова. За таких обставин говорити про толерантну поведінку кліру і єпископату УПЦ МП не приходиться. Церква з волі вищих властей стала практично державною, що дає їй можливість бути агресивною, незаконнопопослушною, навіть нахабною в деяких своїх діях, зокрема захопленнях приміщень.

Проте Конституція і Закон держави про свободу совісті написані і для Церков, і для державних посадовців. А вони вимагають не входити Церквам в політику і не втягувати їх вже державою у сферу політичного життя, забезпечувати конфесійну рівність різних офіційно зареєстрованих релігійних спільнот. Для державного службовця канонічними є не ті церкви, яких такими між собою визнають останні, а ті, які офіційно зареєстровані Українською державою. На службовому рівні він має виявляти до них рівне ставлення, проводити щодо них державну політику. У нас це виявилось хіба що один раз - в дозволі

на візит і прийняття в Україні Папи Івана Павла II. В інших випадках вищі державні посадовці – Президент, Голова Верховної Ради, Прем'єр – діяли до цього часу так, що нібито маємо не світську державу і що нібито УПЦ Московського Патріархату (по суті Церква закордонної юрисдикції) є державною Церквою України. Їдучи до Москви, ці вищі чиновники зустрічаються з Московським Патріархом Олексієм II як нібито главою Церкви України, одержують від нього благословення (як В.Янукович на успіх у своїх виборчих змаганнях, а В.Ющенко – після обрання Президентом), сприймають як нормальне його втручання в релігійне життя нашої країни, представництво ним на різних міжнародних релігійних форумах України тощо.

Пряма протизаконна участь УПЦ МП у президентській виборчій кампанії, зрозуміла, але протизаконна й антиканонічна, її агітація за проросійськи налаштованого претендента на посаду Президента, участь владик її східно-південного регіону в тих сепаратистських акціях, до яких вдалися тут українофобсько налаштовані місцеві обласні чиновники, засвідчує, що в особі цієї Церкви ми маємо таку інституцію, яка латентно утримує в собі антиукраїнські настрої, орієнтації на ліквідацію незалежності Української держави, несприйняття української духовності і необхідності її відродження. Все це відкрито пропагується в друкованих виданнях цієї церковної інституції, переноситься на її міжконфесійні і міжцерковні відносини. Держава мала б вже давно засудити таку політику УПЦ МП, але цього немає. Відтак це донедавна було вигідно певним державним чинам, бо ж повністю було співзвучним з їх власним українофобським думанням і орієнтаціями.

То ж міжконфесійний і міжцерковний мир в Україні залежить від того, чи зуміє Держава загнудати рамками українського законодавства діяльність на її теренах УПЦ Московського патріархату, а не мовчки спостерігати те протизаконня, до якого вдається ця Церква. Певно що якимсь спеціальним законом (конкордатом) слід було б визначити місце цієї Церкви, як юридично іноземно підпорядкованої інституції, на релігійному полі України, окреслити межі правом визначеної її діяльності, форми і характер зв'язків із своїм Московським центром. УПЦ МП слід відлучити від політики, в яку вона ввійшла завдяки прихильності до неї Кучми-Медведчука-Януковича і їх команди в різних – державних і недержавних – інституціях України.

Тут мав би більш ефективно працювати і діяти, а не йти в руслі забаганок Адміністрації Президента і Церкви Московського патріархату, Держкомрелігій України. Саме він мав би присікати активне включання цієї Церкви в політичне життя України, що явно суперечило і Конституції і Закону України про свободу совісті. Комітет мав би також відповідно реагувати і на ті дії УПЦ МП, які дестабілізують міжконфесійні відносини в Україні, і належно сприйняти те, що створення Наради християнських спільнот є своєрідною реакцією на перетворення Держкомрелігій Всеукраїнської Міжцерковної Ради в підручну для владних структур інституцію, своєрідний духовний засіб санкціонування антизаконної діяльності влади.

Відтак конфліктність в православному світі – це явище, яке має логічне пояснення в історичних, етнокультурних та богословсько-єклезіальних чинниках. Конфліктність спричинює також різне розуміння шляхів набуття автокефальності, пошук шляхів до цього, визначення тієї Церкви, яка є материнською щодо Православ'я України. Та впертість, з якою Московський Патріархат противиться визнанню автокефалії Українського Православ'я, має не стільки канонічну, скільки політичну, російсько-імперську, шовіністичну основу. Вона своєрідно входить в ту мотивацію, із-за якої українські православні церкви не знаходять між собою хоч якийсь порозуміння. Та й як його можна знайти, коли Церква України Московського Патріархату розглядає той державний устрій, який був до 1917 року, тобто імперію проголошеного святим Миколи II, благодатним, Богом встановленим, а відтак - «нам потрібним». Ця Церква розглядає тих, хто працює на відродження України, як націоналістів і політиканів, що нібито є неприпустимим і протизаконним, хоч сама водночас працює на сепаратизм в країні, якщо зважити на ту співпрацю, яку в цьому виявили єрархи Сходу і Півдня Церкви із

політичними силами цих регіонів. Цих митрополитів за підтримку ініціатив сепаратизму слід так само піддати застрашенню в Прокуратурі України, а то й посадити батюшок за реалізацію рішення Архієрейського Собору Російської Православної Церкви ще 1990 року. В своїй ухвалі цей Собор зауважив тоді, що якщо Україна не полишить своє прагнення до незалежності, то їй загрожує розкол за національним принципом. Відтак універсалізм, «понаднаціональність» Московського Патріархату – це фікція, за якою приховуються національно-релігійні інтереси Росії, прагнення використати цю Церкву для нового відтворення з якимись новими назвами тієї ж Російської імперії.

На відміну від УПЦ МП, підтримувану до цього часу всіма вищими владними структурами країни, українські національні Церкви – УПЦ КП, УГКЦ, УАПЦ, УЛЦ та ін. – стоять на державницьких позиціях, як сказав Патріарх Філарет, «ведуть боротьбу за утвердження української держави». Але, що є надто дивним, орденоносцями держави є всі ті владики Сходу і Півдня, які зрештою відкрито виявилися сепаратистами.

То ж навіть введення УПЦ Московського Патріархату в русло повної дії принципів українського законодавства значною мірою толерантизуватиме міжконфесійні і міжцерковні відносини в Україні.

Проте зауважимо на тому, що православні церкви (і передусім УПЦ МП) загалом налаштовані проти утверджуваної в країні свободи віросповідань і толерантності міжконфесійних відносин. З їх точки зору, така свобода закріплює розкол, узаконює існування «сретичних течій» християнства, віддаляє реалізацію повеління Христа, щоб «всі були ОДНО». Держава, за їх логікою, замість того, щоб використати свої можливості для об'єднання християнських Церков, своїми діями, зорієнтованими на утвердження міжконфесійного і міжцерковного миру, віддаляє проблему об'єднання, сприяє ще більшому дистанціюванню між тими Церквами.

Ми ж вважаємо, що законом закріплене утвердження свободи віросповідань сприятиме не лише дистанціюванню Церкви від держави, вільному функціонуванню кожної з конфесій, а й слугуватиме ще одним засвідченням достовірності думки, що, як це показує історія релігій, після їх розколу на окремі течії чи Церкви, об'єднання останніх не відбуваються. Тут варто кожній з них усвідомити, що конфесійний вияв – то від людини, її сприйняття того чи іншого віровчення. Відтак інше не є обов'язково чимось ворожим чи хибним. То ж долати треба не конфесійне різноманіття, а непримиренність в міжконфесійних і міжцерковних відносинах.

Українські Церкви проблеми своїх відмінностей і посталою на цій основі свого протистояння мають вирішувати самі, шляхом (може державою чи якимись громадськими або міжцерковними інституціями ініційованих) зустрічей, переговорів між собою і не передавати при цьому вирішення проблем своїх відносин зарубіжним релігійним центрам – Москві, Риму чи Константинополю.

Проте до цих пір українські Церкви постають скоріше об'єктами, а не суб'єктами міжрелігійного діалогу, не підметами своєї долі. Більше того, ті конфлікти, які існують між світовими релігійними центрами, із-за залежності від них Церков України переносяться і на українські терени, а від їх нерозв'язаності там нагорі стають нерозв'язними і в нас в Україні.

Гадаємо, що витлумачення мрії Ісуса Христа про «ОДНО» як лише організаційного об'єднання всіх гілок християнства, не є слушним і обґрунтованим. По-перше, в час Ісуса ще не існувало якогось організаційного роз'єднання його послідовників-християн (та й організованою спільнотою як такою християнство тоді ще не було). По-друге, для нього християнськими спільнотами поставали всі ті, хто навіть удвох чи утрюх збирався в ім'я Його. По-третє, Євангеліє наголошує на вторинності належності вірних до громад якогось із апостолів. Відтак ставити питання про утворення шляхом поєднання наявних християнських конфесій і Церков – це не лише утопія, а й діяння всупереч розумінню Ісусом Христом питання єдності його послідовників. Христос не творив свою Церкву як якийсь організаційне об'єднання, а творив її, що засвідчує його П'ятидесятниця, як єдину

духовну спільноту. Це ми повинні враховувати, коли нині прагнемо вибудовувати в країні якусь одну церковну структуру чи вирішувати міжконфесійні відносини. До того ж, установкою, що кесарево – кесарю, а Боже – Богу, не тільки Церква відокремлювалася від політики, а й держава від втручання у вирішення церковних проблем.

Православні Церкви України самі (не держава) мають вирішувати як питання характеру своїх взаємовідносин, свого протистояння, так і питання об'єднання. Втручання держави в цей процес є незрозумілим і протизаконним. Вона чомусь не налаштована на об'єднання в Україні католиків, які мають три різновиди, баптистів, яких є до п'яти течій, мусульман, які мають три управління, іудеїв, сім течій яких нині у нас існує, а береться не із законними підставами за православних. Якщо держава в перспективі прагне зробити цю конфесію домінуючою, то така орієнтація утопічна не тільки із-за великої конфесійної розпорошеності України, а й із-за того, що православ'я загалом з точки зору історичної перспективи із-за його консерватизму не є успішною конфесією. Воно збереглося як домінуюча церква в історично відсталому регіоні світу. До того ж, визнаємо це, воно мало що додає до того національного відродження, якого так потребує Україна. Нашим кредо має бути світськість держави, повна відокремленість від неї всіх церковних інституцій. Відтак і в Конституції і в Законі про свободу совісті варто замінити принцип «відокремлення церкви від держави» на принцип «відокремлення церкви і держави».

3. Православно-католицьке протиріччя і стан внутрішньокатолицьких міжцерковних відносин

Вище зазначалося, що УПЦ МП не сприймає на українських теренах ні греко-, ні римо-католицькі Церкви. Якщо першу вона вважає історичною відступницею і розглядає рішення т.зв. Львівського Собору 1946 року про розпуск УГКЦ цілком легітимними, то другу, оголошуючи її польським витвором на українських землях, УПЦ МП звинувачує у прозелітизмі, прагненні духовної експансії на її канонічні території.

Дещо більш стриману, а ситуативно подеколи й певною мірою узгоджену позицію щодо Української Греко-Католицької Церкви займає Київський Патріархат. Звинувачення його в неканонічності з боку УПЦ МП, дещо невизначена позиція в християнському світі взагалі спонукає керівництво цієї Церкви подеколи закривати очі на те, що за інших умов може б і викликало її спротив. УПЦ КП з порозумінням йде в деяких західноукраїнських поселеннях на почергові богослужіння в її храмах з греко-католиками, прилучається разом з УАПЦ та УГКЦ до сумісної молитовної участі в національній ваги урочистостях. У Володимирському соборі була прийнята привезена в Україну греко-католиками копія Туринської плащаниці. Церкви разом активно прилучилися до тих молитовних заходів (спільні молитви, молитовний марафон тощо), які проводилися в дні президентської виборчої кампанії.

УПЦ Київського Патріархату вже дещо по-іншому оцінює патріотичну діяльність Греко-Католицької Церкви в українській історії. Проте з певною настороженістю і як вияв певної конкуренції в Київському Патріархаті сприймають ідею розбудови УГКЦ як “української національної Церкви”, прагнення її здобути статус Патріархату, претензії на “київську традицію” і Володимирове хрещення, перенесення офісу УГКЦ до Києва. Але це скоріше ідеологічні протистояння, які, зрештою, виводять ці Церкви на одну й ту ж духовну силу України, яка їх всіляко нівелює, не дає можливості розростися на рівень конфлікту.

Церкви навіть в Західних областях України вже розподілили території своїх впливів. Якщо УГКЦ, як національна церква, традиційно домінує в Галичині, то на Волині, Буковині, Закарпатті, Поділлі, навіть Гуцульщині, нішу національної Церкви перебрав на себе Київський Патріархат.

Українська Греко-Католицька Церква з свого боку також виявилася прихильною до діалогу з УПЦ Київського Патріархату. Керуючись висловленим її главою Мирославом кардиналом Гузаром принципом “Забудьмо!”, вона прагне не згадувати сумні сторінки

православно-католицьких відносин і будувати їх на новій конструктивній основі, зокрема в сумісній участі в процесах українського державотворення і національного відродження, в християнській просвіті і моральному вихованні.

Розуміючи те, що вона як кістка в горлі для Російської Православної Церкви, а може й Ватикану, який із-за т. зв. «уніатського питання» не може вести нормальні переговори з Московською Патріархією, вирішувати питання екуменізму, УГКЦ прагне налагоджувати добрі відносини не з філією Російського Православ'я в Україні, а з власне Українськими Православними Церквами. Прикладів співслужіння і співпраці тут можна було б навести багато. Проте на адресу цієї Церкви постійно звучать прокльони з боку Москви, яка звинувачує УГКЦ в розгромі трьох її єпархій і захопленні в Галичині греко-католиками храмів Церкви Московського Патріархату.

Однак в цьому якраз і виявляється історична великоцерковна колоніалістська політика Російської Церкви. Храми, про які йде мова, до 1946 року належали УГКЦ. Заборонивши Церкву, влада передала храми православним священикам. То ж повернення їх УГКЦ Церкві після виходу її з підпілля цілком законне. Гострі конфлікти навколо цього, замість того, щоб може спільними зусиллями в тому чи іншому поселенні збудувати ще один храм, спровокував Московський Патріархат. То ж він і пожинає тепер плоди своєї нехристиянськості.

Конфлікт між УГКЦ та Церквою Московського Православ'я є тупиковим. Якщо остання, користуючись поняттям «канонічна територія», розглядає весь пострадянський простір як винятково її в поширенні свого віровчення, то греко-католики нехтують цим православно-колоніалістським поняттям і керуються винятково критеріями уцерковлення, розглядаючи кожну неуцерковлену людину як об'єкт своєї можливої катехізації.

Водночас в Галичанських областях, пригадуючи Московській Церкві ту історичну кривду, яку вона завдала УГКЦ т.зв. Львівським Собором 1946 року, всяк обмежують тут діяльність «москальської» Церкви, порушуючи при цьому право її вірних на вільний свій релігійний вибір. Зрозуміло, що таке перенесення колишніх об'єктів кривди на самих кривдників зрештою не лише нівелює євангельську природу християнства, а й через надмірну зосередженість на національно-політичних аргументах ускладнює в регіоні не лише міжконфесійні і міжцерковні, а й міжнаціональні відносини.

Особливої уваги і актуалізації заслуговують також відносини в католицькому світі країни. Так, при мовчазливому несприйнятті цього кліром, а особливо владиками УГКЦ, тривогу серед її мирян, як і православних Церков, викликає місіонерська активність на українських теренах Римо-Католицької Церкви. Клір і монашествоючі цієї Церкви в Україні є значною мірою вихідці із Польщі. При цьому нехтуються нею релігійні реалії України – наявність в ній незначної кількості послідовників римо-католицизму і водночас факт відродження національних церков, зокрема греко-католицької, яка, за словами Понтифіка, є одновісною і складовою Римо-Католицької Церкви.

То ж, реалізуючи рішення II Ватиканського Собору, зокрема його установку, що Бог хоче, щоб «всі люди були спасенні, прийшли до пізнання істини», щоб «весь людський рід склав один народ Божий, злився в єдине тіло Христове», і враховуючи при цьому обмежені можливості й невідповідність Церков України до того, щоб «слово Господнє швидко поширювалося і прославлялося», РКЦ під прикриттям цього, не страждаючи недостатністю священиків чи матеріальних засобів, активно поширює свої впливи на українських теренах. Добре вишколені польські місіонери латинського обряду під прихованими протектами приїждять нині до нас з метою організації при костелах різних шкіл, гуртків. При цьому вони працюють не в руслі української східно-християнської традиції, а проводять свої заходи в дусі «польськості». Українські діти вивозяться в літні табори до Польщі, де зазнають значного католицького катехитичного впливу. Сприймаючи це не як релігійну, а як національну польську експансію, різні творчі і мирянські спільноти Галичини закликають польську римо-католицьку ієрархію стати на шлях «священнодіяння серед українського населення у східному візантійсько-

українському обряді» і підпорядкувати своїх місіонерів «юрисдикції ієрархів Української Греко-Католицької Церкви».

Греко-католицьке і римо-католицьке протистояння не набрало в Україні відкритої форми із-за заподатливості і якоїсь улесливості перед Ватиканом владик УГКЦ, а між тим він існує в латентній формі, хоч про нього у нас ще чомусь не прийнято говорити.

До невдоволення греко-католиків діями Ватикану призводить: очікувальність Папи в наданні статусу Патріархату УГКЦ на угоду Московському Патріархату і його філії в Україні – УПЦ МП, а також із-за боязні непередбачуваної наступної поведінки Греко-Католицької Церкви як автокефальної інституції; затягування з беатифікацією Андрея Шептицького; тримання в розпорошеності й непідпорядкуванні центральному церковному керівництву Львова греко-католицьких єпархій української діаспори і Закарпаття.

Понтифік зневажає сподівання вірних УГКЦ і водночас задовольняє забаганки Московського Патріархату, всі його вимоги щодо УГКЦ. Прагнучи вирішувати разом з Московським Патріархатом поза українською спиною проблеми українського релігійного життя, Апостольська столиця в угоду останньому не рахується з наявністю в Україні національно орієнтованих церков і навіть не спілкується з ними. Засуджуючи разом з Москвою український церковний «націоналізм», вона водночас «не бачить» очевидного і незаперечного імперіалізму Російської Православної Церкви. Остання ж, посилаючись на задеклароване сестринське ставлення до неї Римо-Католицької Церкви, відкрито нехтує принципами толерантності міжконфесійних відносин, влаштовує незносні умови релігійного життя для греко-католицьких спільнот в Східних та Південних регіонах України.

Водночас підспудно проглядається прагнення Ватикану через його нунціатуру в Україні всіляко сприяти зближенню не між УГКЦ та власне Українськими Православними Церквами – УПЦ КП та УАПЦ, а між УГКЦ та УКЦ. Нунцій постає за цих орієнтацій скоріше не як посол держави Ватикан, а як посол Католицької Церкви і її глава в Україні. При цьому він нічого не зробив для налагодження можливих міждержавних відносин між Україною і Ватиканом, зокрема в економічній (точніше – фінансовій), культурній та науковій сферах. Нунцій працює в Україні на розширення впливу Католицької Церкви і певною мірою утвердження буття Церкви Московського Патріархату. Останнє засвідчує навіть місійна програма Ватикану з назвою «Pro Russia», в якій наша незалежна держава ще розглядається як частина Російської імперії.

То ж негативні впливи Апостольської столиці на міжконфесійні і міжцерковні відносини в Україні можна відвернути шляхом чіткого визначення місця і функцій її нунціатури в нашій країні. При цьому варто актуалізувати питання підготовки і ухвалення на державному рівні відповідного конкордату з Ватиканом.

Важливо також державним органам без зайвого поспіху і з оглядкою на майбутнє вирішувати питання реституції майна римо-католицької Церкви. Перебирання УГКЦ права власності на деякі храмові чи монастирські споруди (наприклад, Домініканський комплекс у Львові), що раніше належали РКЦ і нині залишаються ще нею незапрошеними, з часом може призвести до майнового конфлікту між цими двома церквами. Перші приклади цього вже є.

Водночас всередині Греко-Католицької Церкви визріває ще одне протистояння – різноспрямовані вектори орієнтації її кліру і мирян. Якщо один вектор виявляє себе у віддаленні від Риму, чисто організаційному йому підпорядкуванні і водночас у прагненнях знайти форми поєднання з українським православ'ям, то другий вектор знайшов свій вияв (і на це особливо чільно працює чернечий орден василіан Церкви) в бажанні нівелювати східність українського греко-католицизму. Порушується навіть питання перейменування церкви - з УГКЦ на УКЦ. Спостерігається включення в обрядову практику все більше елементів латинського обряду. В цьому проглядається курс на перетворення УГКЦ як церкви Східного обряду в чисто католицьку спільноту.

Ватикан працює також на збільшення в Україні громад вірмен-католиків, що вносить в внутрішнє життя вірменської меншини небажану для неї конфесійну роз'єднаність, яка, зрештою, зможе виявитися у нас в протистоянні вірмен-григоріан і вірмен-католиків.

4. Традиційна релігійність, місіонерство і нові релігійні течії

Поняття “традиційна релігія”, “релігійна традиція”, “традиційна церква” та ін. нині часто використовуються при аналізі релігійної ситуації в Україні, визначенні фактичного статусу тієї чи іншої релігії або релігійної спільноти в суспільстві, формуванні принципів ставлення до тих чи інших релігійних спільнот, при оцінках міжконфесійних відносин. З боку історичних Церков звучать звернення, а то й пропозиції до влади (відзначимо, що це єдине питання, де вони одностайні) ледь не заборонити якимсь державним актом чи ухвалою Верховної Ради всі нетрадиційні, «сектантські організації», які до того ж ними кваліфікуються як тоталітарні без чіткого навіть розуміння того, що то є.

Що ж загалом є традиція? Традиція постає як один із видів соціально-культурної наступності, що орієнтує як на збереження надбань культури, так і на їх відтворення та розвиток. Традиція є певним способом відтворення смислів минулого в актуальному досвіді сучасного.

Розуміння змісту традиційності стосовно релігійних об'єднань і рухів не є однозначним. Дехто висуває при цьому територіальні або хронологічні міркування, не обґрунтовуючи необхідну цифру років традиції, нехтуючи фактом молодості в бутті кожної конфесії, більшим поширенням деяких за регіоном своєї появи тощо. Вважаємо, що релігійна традиція постає як виявлення в цілісній системі національної культури тих її релігійних елементів, які органічно вплетені в духовність певного етносу, служать засобом вираження своєрідності цієї духовності при порівнянні її з духовним світом інших народів.

Для українського етносу релігійно-традиційними є ті конфесії, віроповчально-обрядова система яких є своєрідним національно-культурним витвором. Саме таким є Український християнський обряд, що сформувався в перші сім століть розвитку християнства на наших теренах і який є спільним як для власне Українського Православ'я, так і для Українського греко-католицизму і, як це може дещо дивно, для Українського лютеранства. Відтак традиційними для українства постають ті церковні спільноти, які зберігають цей обряд і охороняють його як духовно-культурний здобуток від руйнування чи нехтування іншими конфесіями і церквами. Всебічний аналіз віроповчально-обрядової практики низки діючих в Україні конфесій і церковних спільнот дав підставу для висновку, що ними є УПЦ Київського Патріархату, Українська автокефальна православна церква, Українська греко-католицька церква і Українська лютеранська церква.

Православна Церква України Московського Патріархату, Українська Римо-Католицька Церква та інші релігійні спільноти, якщо не брати до уваги чисто зовнішні показники – хронологію, територію поширення і частково – національний склад парафіян, ознак традиційності на наших теренах не мають.

Значну роль в завершенні національної індивідуалізації українства міг би зіграти протестантизм, як, скажімо, лютеранство чи англіканство на своїх матірних теренах, але домінування в релігійній сфері України Російського Православ'я стало перепоною на цьому шляху. Сама Російська Православна Церква є традиційною церквою України для її російського і зросійщеного населення, але не українською традиційною церквою. Національною в Україні постає не та церква, яка використовує у своїй назві щось від корінного етносу, функціонує на його рідній землі чи має тут порівняно тривалу історію. Якщо церква ігнорує в своїй діяльності національну мову, підпорядкована зарубіжному центру, що нехтує наші національні інтереси, а то й працює проти української суверенності, то вона не є українською національною навіть за умови належності значної кількості її парафіян до українського етносу. Більше того, вона у своєму функціонуванні

постає як церква центру своєї юрисдикції. То ж певна підтримка з боку владних структур власне українських традиційних церков в їх відродженні, утвердженні і розвитку (а не тих, що лише в своїй назві мають прикметник «українська») виглядала б як цілком нормальне явище. Водночас явна підтримка вищою владою Православної Церкви України Московського Патріархату не йде в руслі процесу суверенізації нашої країни, викликає невдоволення з боку національно-демократичних сил, які цілком обґрунтовано вбачають в цій церкві засіб збереження на теренах України російської присутності, можливого повернення до якогось нового союзу з нашим північним сусідом.

Свого часу греко-католицький митрополит Андрей Шептицький застерігав, що роз'єднання українців за конфесійним і церковним принципом “доведе нарід до повної руїни, якщо представники українських церков не знайдуть способу поєднання”. Але оскільки Україна є поліконфесійною і багатоцерковною країною, то політичної і національної єдності тут можна досягти лише за умови дотримання принципу світоглядного і релігійного плюралізму, толерантності в міжконфесійних і міжцерковних відносинах. Християнські конфесії, якщо вони бажають служити національному відродженню, не повинні прагнути до свого монопольного впливу на релігійно-духовне життя всіх українців, а наявні між ними відмінності переносити на національний ґрунт. Лише сходження до рівня національної ідеї як пріоритетного принципу гарантує підхід до конфесійної відмінності як чогось перехідного чи неосновного в суспільному і релігійному процесі.

Проте, виходячи з євангельських принципів “Один Господь – одна віра” (Еф.4:5) та “Одне стадо і один пастор” (Ів. 10:16), православні ідеологи українських церков нині всіляко обстоюють організаційну ОДНІСТЬ істинної дороги до спасіння. А оскільки православна церква, на їх думку, є “особливою саме в істині своїй”, наявності “богослужіння в істинному сенсі слова”, “спасительної сили таїнств”, то її ідеологи прагнуть не стільки заперечувати інші конфесії (хоч несприйняття їх в явню тенденційній формі проходить через проповіді і публікації Православної Церкви), як віднайти шляхи оправославлення їх, православного перевиховання. При цьому православні всіляко обстоюють збереження за собою не тільки права на назву “церква”, а й навіть на статус “релігії”. Оголошуючи за цих обставин інші конфесії і церкви псевдорелігійними, вони приписують їм, не аргументуючи це якимось, аморальністю, нехтування інтересами особистості, а то й прямиї кримінал. Місіонери інших конфесій, навіть священнослужителі і пастори, звинувачуються православними в зомбуванні своїх “жертв”, психічному насиллі, прагненні до змін духовного генофонду України, маніпулюванні свідомістю під виглядом виконання обрядів, приховуванні дійсного змісту віровчення своїх конфесій тощо. Саме на основі таких міркувань і дій, на їх думку ідеологів православ'я, можна відвернути якісь сектантські відособлення, перешкодити поширенню нових релігійних течій через організоване ними місіонерства.

Виходячи з того, що Слово Боже може тлумачити тільки “істинна Церква”, а нею православні вважають лише себе, вони виступають проти євангелізаційної роботи католиків і протестантів, проти місіонерства нових християн, розглядаючи це як “засіб вловлювання душ”, як пропаганду “особистісного прочитання Біблії”, а відтак - як лжесвідчення, що виключає “можливість толерантного ставлення до них”.

А оскільки православні церкви практично не здатні самі щось протиставити місіонерству інших конфесій і не можуть забезпечити своє виживання лише завдяки механізму традиції, то вони сподіваються на державне втручання в релігійні процеси, час-від-часу звертаються до Верховної Ради чи Президента країни з проханням перекрити доступ місіонерів на радіо і телебачення, на стадіони і в клуби, взагалі закрити для них кордони.

Оголошуючи нові релігійні течії несумісними з християнством, Архисерейський Собор Російської Православної Церкви, рішення якого є обов'язковими і для УПЦ МП, заявив, що “люди, які поділяють вчення цих сект і рухів, а тим паче ті, хто сприяє їх

поширенню, вже відлучили себе від Православної Церкви”. Керуючись документом цього Собору “Про ставлення РПЦ до міжхристиянської співпраці в пошуках єдності”, керівництво Церкви України Московської юрисдикції розглядає прозелітичну діяльність католиків, протестантів, іноземних місіонерів як форму компрометації серед віруючих “самої ідеї єкуменічного співробітництва і сумісного свідчення”. Дійшло до того, що УПЦ МП радить громадянам країни краще взагалі залишатися без віри, ніж “приставати до різних псевдоміркувань, які можуть загубити не тільки майбутнє життя у вічності, а й сучасне земне життя”. Подібну позицію щодо нових релігійних рухів і місіонерства займає не тільки УПЦ МП, а й УПЦ КП. “Диявол продовжує спокушати людей і віддаляти їх від Бога і справжнього духовного життя, - зауважує Предстоятель цієї Церкви Філарет. – Зараз стало не модним заперечувати Бога, тому істинну віру в Бога часто стали змішувати з іншими віруваннями – хибними, хоча зовнішньо пристойними”.

Проте, роблячи негативні висновки і застереження щодо пропагованого іншими конфесіями і церквами в Україні, ні УПЦ МП, ні УПЦ КП, яка має ще багато від матірної щодо неї Російської Церкви, не зауважують на тому, що саме Московський Патріархат після поглинення Київської Митрополії в 1686 році позбавив українців їх власної християнської традиції. То ж коли найбільша в Україні нині УПЦ МП прагне боронитися від місіонерства католиків, протестантів і неохристиян заявами про необхідність збереження традиції, то тут йдеться про захист традиції, сформованої на російській православній основі, а відтак – привнесеної, чужої українству. Саме тому до неї слід ставитися так само, як і до тієї, яку нині привносять різні зарубіжні місіонери, тобто як чужої для українського етносу, також привнесеної чужинцями і працювати на відродження тих традицій Київського християнства з його рисами соборноправності, демократизму, софійності, євангелістськості, відкритості, побутовості, толерантності, які були сформовані на наших теренах ще в X-XVII століттях.

При актуалізації в Україні питання власної християнської традиції насамперед слід враховувати наступне: національно-традиційними на українських теренах є ті церкви, які, маючи тут глибокі історичні корені, своїм світоглядними та морально-етичними установками й обрядовою практикою так ввійшли в контекст культури суб'єктів свого віросповідання, що стали неодмінною її складовою. Відтак захист саме їх культурного поля від будь-яких місіонерських впливів постає нині складовою процесу національного відродження. До того ж, якщо деякі з ієрархів і кліру заявляють про свій негатив щодо зарубіжного місіонерства, то це скоріше в них йде від московської виучки, ніж від власне української ментальності, яка є відкритою до різних позитивних елементів в діяльності інших конфесій.

Православним церквам України взагалі треба рахуватися з реаліями сьогодення, вчитися жити за умов свободи і демократії й не сподіватися на те, що в майбутнє їх виведе традиційність чи державна підтримка. Високоосвіченого сьогоднішнього православного вже не вабить помпезність культу, бо ж він хоче не тільки бачити християнство, а й знати його, а такі знання йому може дати відвідування богослужінь в протестантських і неохристиянських спільнотах. Зацикленість православ'я на обрядовій практиці виключає можливість навчання його вірних релігії.

Людина в наш час здобуває віру в саму себе, в божественну природу своєї самості, завдячену наявності в ній Богом створеної душі. Саме тому своє спасіння вона вбачає в самій собі, божественній і духовній властивості своєї самості. Ісус Христос для такого віруючого виступає вже не стільки як спаситель чи посередник у відносинах його з Богом, а насамперед як моральний зразок (ідеал) на шляху єднання з ним. Відзначимо, що до катехитичної діяльності саме серед таких віруючих не готові традиційні християнські Церкви, чим, власне, і користуються місіонери неохристиянства.

Українська Греко-Католицька Церква, визнаючи проповідуване неохристиянськими течіями “несприйнятним за своєю суттю духові українського народу”, засобом «руйнування релігійного і культурного життя ще не сконсолідованої української нації»,

вважає, що саме вона разом з православними церквами (а не держава, як того хочуть останні) має докласти щонайбільше зусиль для забезпечення духовної опіки над всіма громадянами країни, проведення роз'яснювальної роботи серед населення про шкідливість, а то й аморальність вчення та впливів деяких сект. З метою організації такої роботи церква організувала підготовку тисяч катехитів, підключила до євангелізаційної роботи населників своїх монастирів. Цей захід УГКЦ можна сприйняти із схвальністю і водночас відзначити неприйнятливості вирішення питання православними, які історично звикли вільно діяти, користуючись своєю симфонією з владою (навіть в комуністичні роки), практично не займаючись катехитичною діяльністю поза стінами храмів.

Свідченням вірності релігійно-діяльної тактики УГКЦ і водночас хибності такої ж тактики православних церков свідчить хоч би те, що в регіоні домінування першої – Галичині – релігійні новотвори становлять лише 0,6% від загальної кількості релігійних організацій регіону, а в регіоні домінування других – на Сході країни – аж 18,4%.

То ж не загострюючи міжконфесійні відносини з різними релігійними новотворами, УГКЦ шляхом активізації своєї катехитичної діяльності, утвердження «побожного життя» як вірності своїй національній греко-католицькій традиції, за яку «стільки перетерпіли наші батьки», відвертає поширення в регіоні свого домінування новітніх релігійних течій.

Держава, розбудовуючи громадянське суспільство, ні в якому разі не має вдаватися до якихось актів законодавчої заборони релігійного місіонерства (в тому числі і зарубіжного), необґрунтованої нересстрації певних нових релігійних течій або заборони їх діяльності, бо ж це не тільки буде явно суперечити цілому ряду міжнародних правових актів щодо свободи віросповідань, а й не принесе бажаного наслідку, зажене ці конфесії в підпілля, бо ж офіційна реєстрація в Україні релігійних спільнот не є обов'язковою.

Тут слід продумати й зреалізувати цілу систему заходів, які б зняли негатив у ставленні т.зв. традиційних церков до релігійних новотворів. Ми радимо останнім набиватися на зустрічі з керівниками традиційних в їх офісах, надсилати їм свої видання, запрошувати представників інших конфесій на свої молитовні зібрання, прилучатися до різних масових акцій з участю представників традиційних церков, співпрацювати з ними в благодійницькій роботі, проводити міжконфесійні зустрічі слухачів духовних навчальних закладів, запрошувати до участі у фестивалях духовної музики, видруковувати у своїх виданнях незаангажованих інформацій про інші конфесії тощо.

Упередженість одних конфесій щодо інших можна дещо знімати (нівелювати) шляхом актуалізації біблійного вчення про єдину ознаку Бога – що він просто Є. Відтак якісь богословські його описання, обрядова практика тієї чи іншої конфесії, її ієрархія владних структур є людським витвором і не має викликати якусь ворожнечу. Варто звертати також увагу на спільність моральних засад всіх релігій і їх покликання (в разі дотримання) забезпечити людині щасливе потойбіччя. Визнаючи те, що всі конфесії в чомусь відмінні і що зрештою цю відмінність не здолати, слід сприймати інше не як гірше чи неможливе, а як одну із багатьох можливих форм одного й того ж, як багатоманіття цих явищ і форм при спільному змісті і єдиній сутності. Ідеологів конфесій варто переконати в тому, що з метою збереження толерантних відносин не слід вдаватися до якихось критик віровчення інших: якщо ти аргументовано доведеш істинність вчення своєї конфесії, то ти цим вже висловиш своє відношення до інших.

Варто наголосити ще на одному. Християнин, виступаючи в ролі «борця за віру», виявляючи при цьому можливість вдатися до будь-яких форм протистояння, нехтує основну моральну заповідь Ісуса Христа – заповідь любові, любові не просто до ближнього, а навіть ворога свого. Такі християни стають зрештою «реакторами» антихристиянського ненависництва.

Відзначаючи надто мізерну долю нових релігійних рухів України серед офіційно зареєстрованих державою релігійних організацій (якщо не брати при цьому до уваги харизматичні спільноти), водночас ми не можемо применшувати роль цих об'єднань в духовному житті країни. Їх наявність надто урізноманітнила українське релігійне життя,

плюралізувала його. З одного боку, це зрештою сприяє демократизації держави, привчає традиційно віруючих українців до толерантного співжиття з іновірцями, а з іншого – розвиває поняття єдиної церкви, додатково децентралізує націю, не сприяє її духовній консолідації, створюючи плуганину в релігійній сфері, в якій сучасний віруючий відчувається дещо розгубленим.

Немає підстав і перебільшувати значення нових релігійних течій для духовного розвитку сучасної України, хоча нові релігії активно займаються релігійною просвітою, в прямому сенсі цього слова несуть Слово Боже в маси, привертають увагу простих людей до проблем духовного життя, стимулюють їх вивчати релігійну літературу.

Явно переоцінюють можливості впливу нових течій на релігійне життя України ті, хто вбачає в них основну загрозу традиційним релігіям, духовному життю народу, релігійному зростанню і відродженню країни. Соціологічні дослідження засвідчують, що, незважаючи на високий відсоток тих, хто виявив віру в Бога, основна маса українців залишається все ж поза конфесіями, ставиться до релігії індивідуально, незважаючи на проповідницькі та різні організаційні зусилля як традиційних церков, так і нових течій.

Відтак не слід бити якусь особливу тривогу з того, що традиційні церкви переживають кризу. Певно що це є одним із виявів закономірностей релігійного процесу, коли виживає той, хто, як католики, звернеться до аджорнаменту (оновлення). В епоху постмодерну твориться новий тип віруючого, нова релігійність. Українські неорухи поповнюються переважно за рахунок невіруючих, а інколи й колишніх атеїстів, тобто тих, хто не мав до цього власного релігійного досвіду. Їх вибір не є наслідком глибокого переосмислення офіційних церковних доктрин і релігійної обрядовості, їх раціоналізації або ж розмивання усталеної системи певних догматичних норм. Тому їх віра часто одномоментна, поверхова, однобічна, обмежена, але це все одно релігійна віра.

Новітні рухи не є наслідком внутрішнього розвитку раніше в Україні суцільних релігій, якоїсь модернізації традиційних церков. Вони експортовані в Україну, бо є результатом діяльності проповідників та місіонерів з інших країн. Навіть неорелігії власного походження (зокрема, Велике Біле Братство) виникають як результат синтезу різних релігійних течій, містичних культів, езотеричних вчень, які в момент виникнення абсолютно не спиралися на якусь там вітчизняну традицію. Сучасний невіруючий – це західний тип активного і прагматичного ставлення до життя. Він не пасивно очікує змін, а сам береться за перетворення життя, він не жаліється Богу й постійно благає чогось у нього, а на партнерських засадах виходить з Богом у світ, славить Його, прагне життєвого успіху.

Якщо на перших порах поширення неорухів вони виявляли велику активність у пропаганді свого вчення, часто порушували норми законодавства про свободу релігії, то нині вони практично вже ввійшли в нормальне русло релігійного життя, зміцнили свої позиції в соціумі, стабілізувалися в кількості своїх послідовників. Їх громади перетворюються в потужні релігійні організації з розвинутою інфраструктурою, із значним штатом функціонерів, чітким розподілом сфер діяльності як всередині громади, так і поза нею.

Завдяки новим релігіям духовний і екзистенційний простір України збагатився нетрадиційними підходами до світу, новими формами способу життя, що будується на інших світоглядних засадах ніж ті, що були притаманні українцям від роду. Це можна сприймати як загрозу розмиття традиційної суспільної та індивідуальної свідомості, яка після багатьох років домінування марксистської свідомості так повністю не відродилася і не зміцніла. В неї стихійно (переважно під впливом ЗМІ) включаються деякі інородні уявлення і звичаї. Нові релігійні вчення вплинули на традиційний світогляд, внесли відповідні зміни в спосіб мислення сучасної людини. Українці побачили, що ІНШЕ - не завжди гірше від традиційного, що є інші культури, життя в яких також робить людину щасливою.

Ця світоглядна революція відбувається не просто в змінених суспільних умовах

життя людей, а в умовах ринкової конкуренції. Не даремно сучасну ситуацію вибору релігій порівнюють з маркетом, де попитом користується більш якісна пропозиція. Традиційні церкви також попали в цей маркет, але відчують себе в ньому із застарілим багажем явно незручно. Не вмючи жити в умовах свободи віросповідань, вони покладають свої сподівання на державу, яка нібито чомусь зобов'язана за умов відокремлення від цієї Церкви захистити їх за цих умов. Проте людина громадянського суспільства є вільною у своєму релігійному виборі. Зрозуміло, що ніякий державний контроль за тим, яка релігія має бути в межах країни масовою, вже не діє. Повернення до ситуації домінування якоїсь однієї релігії чи церкви вже практично неможливе. То ж проблема міжконфесійних і міжцерковних відносин буде завжди актуальною.

Якщо в перші роки незалежності розгортання нових течій проходило у відносно сприятливих для них умовах, то нині таких вже немає. Тоді ні суспільство, ні державні органи, ні громадська думка, ні ЗМІ не були налаштовані негативно щодо нових релігійних течій. Тепер суспільство більше обізнане (і то переважно негативно завдяки однобічним і сфальсифікованим інформаціям ЗМІ і пропаганді традиційних церков) щодо НРТ. На зміну індивідуалізму прийшов негативізм, нетерпимість. Відчувається певний супротив поширенню нових релігій з боку державних, традиційно-церковних та частини громадських структур. Сформований на основі білобратчиків ЗМІ узагальнюючий стереотип виглядає приблизно так: це – чужі, ворожі, шкідливі утворення, що зомбують українське населення, поширюють неправдиву віру, руйнуючи істинну духовність українського народу, тотальна загроза українському суспільству, здоров'ю нації, національній безпеці і т.п. Всі віруючі НРТ – це, у кращому випадку, жертви, а в гіршому – бездуховні істоти, зрадники свого народу.

Висновок за таких оцінок напрошується один – винищити вірус захоплення релігіями неукраїнського коріння, заборонивши їх діяльність. Такі думання, всупереч міжнародним і українським правовим нормам свободи віросповідань, необхідності утвердження толерантності міжконфесійних відносин, формують нині наші засоби масової інформації.

Проте більшість церков і релігійних спільнот України переконані в тому, що існування в одному релігійному і духовному просторі різних релігій, різноконфесійних релігійних об'єднань – реальність, а тому почалися пошуки ними форм активного і толерантного співіснування між ними. З їх ініціативи в Україні почало діяти Українське відділення Міжнародної Асоціації релігійної свободи, з'явилася незалежна Рада християнських церков України. В цьому напрямку працює і Центр релігійної інформації і свободи Української Асоціації релігієзнавців.

Поява і поширення нових релігійних течій – це не якість лише українське явище. Воно є виявом світового релігійного процесу, який завжди супроводжують новотвори. Відтак плюралізацію релігійного життя, як і всіх інших суспільних сфер, не слід сприймати як якусь трагедію. Її слід лише спрямовувати в цивілізаційні форми розвитку, не допускаючи розгортання міжрелігійної конфліктності на основі хибного розуміння її суті.

5. Іслам в контексті міжконфесійних відносин України

Іслам на українських теренах має більш як тисячолітню історію. Проте після винищення ісламського світу на українських землях засобом сталінського вандалізму, зокрема депортацією кримськотатарського народу, що сповідував іслам, знищенням мечетей і медресе, репресуванням духовних осіб, ми про цю релігію згадували у минулому часі або при описанні подій, пов'язаних із мусульманством зарубіжжя.

Аналіз нинішньої ситуації в мусульманському середовищі свідчить про те, що на наш час процес формування його мережі вже відбувся. Переважна кількість мусульманських громад (біля 80%) нині зосереджена в Криму. Це в основному кримські татари, які повернулися на рідні землі. Окрім Духовного Управління мусульман Криму

(333 громади на 2005 р.), в Україні функціонує ще Духовне Управління мусульман України (центр в Києві, 61 громада) і Духовний Центр мусульман України (офіс в Донецьку, 24 громади). Є ще й незалежні громади (біля 60), які не входять до цих юрисдикцій. Відтак жодний із названих центрів не може представляти всіх мусульман нашої країни, хоч на це претендує ДУМУ, глава якого перебрав на себе титул «муфтія мусульман України». Існує також прагнення кримського управління, враховуючи його найчисельнішість, постати в ролі головного ісламського центру України. Все це, зрозуміло, викликає певну напруженість у відносинах між названими релігійними інституціями, взаємні звинувачення, навішування різних ярликів на їх лідерів і вірних. «Позатамімовські» спільноти мусульман (в т.ч. й незалежні громади, а їх понад шістдесят), прагнуть все ж якось домовитися між собою з метою утворення єдиної для України організаційної структури, погоджуючись навіть на знаходження її центру в Сімферополі і водночас якоїсь автономної керівної структури в Києві. Проте не завжди в цьому вони знаходять порозуміння з кримським муфтіятом та й дещо невизначено тут діє Донецький Центр. Толерантність відносин між ДУМУ й іншими управліннями мусульман України не може бути налагодженою ще й тому, що Ахмед Тамім, а відтак і очолювана ним мусульманська спільнота – ДУМУ оголошується іншими належною до такої течії ісламу як хабашізм, яка розглядається в сунізмі як сектантство.

Але оскільки в цих протистояннях проглядається не тільки суб'єктивний чинник – прагнення до лідерства, а й об'єктивний – різний етнічний контингент вірних, то здолати наявні між трьома центрами мусульман протистояння навряд чи буде можна. Якщо муфтію ДУМУ Ахмед Тамім наполягає на понаднаціональному характері ісламу і не враховує національний чинник в релігійному житті підпорядкованих йому громад (а вони об'єднують представників різних національних меншин, на матірніх землях яких домінує іслам – башкир, узбеків, азербайджанців, дагестанців, туркмен тощо), то два інших управління сформовані переважно на національній основі: ДУМК ввібрало татар кримських, а ДЦМУ – татар волзьких (кол. болгар). Незалежні громади мусульман також мають переважно татар волзьких. Етноконфесійність вірувань останніх стоятиме перешкодою на шляху їх можливого об'єднання, а відтак залишатиме ґрунт для протистояння мусульманських управлінь.

До цього домішуватиметься ще й своєрідна конкуренція за регіони впливу між зарубіжними опікунами мусульман України. Якщо ДУМК знаходить підтримку у мусульман Туреччини, то ДЦМУ – зрештою виходить на підтримку арабських країн, зокрема й тих, де впливовими є ідеї ваххабізму. Незалежні громади також налагоджують зв'язки з мусульманськими країнами, зокрема Лівією. Такий розподіл впливів зрештою є сприятливим для України, бо ж найбільша мусульманська спільнота є менш екстремістсько-релігійно налаштована, а якщо в її середовищі й з'являються такі настрої, то вони зумовлені не релігійними, а соціально-політичними чинниками, які держава може нівелювати.

Протистояння ДУМК і ДЦМУ знайшло свій вияв і в місяці виборчих президентських перегонів, бо ж якщо перша інституція відкрито заявила про свою підтримку В. Ющенка, то друга – В.Януковича, якщо перша, всупереч діям владних структур Криму, заявила про належність півострова до Української держави, то друга – підтримала «східно-південних сепаратистів». Настрої мусульман Донеччини виражала також Партія мусульман України, яка, більше того, прагнула різними засобами (і це їй частково вдалося) навіть розколоти однаковість мусульман Криму.

Відтак якщо протиріччя між ДУМУ, з одного боку, і ДУМК та ДЦМУ, з другого, лежить переважно у сфері релігійній, то протиріччя між ДУМК і ДЦМУ вже знаходяться у сфері етнополітичній і їх здолати не так просто. Певно що вони будуть залишатися ще надовго. Саме вони будуть слугувати чинником, який заважатиме єднанню мусульман України.

Нормалізація відносин між різними управліннями мусульман залежить насамперед

від характеру відносин їх керівників. Протистояння між ними нині набуло відкритої форми, через пресу і радіо оприлюднилися їх взаємозвинувачення в прозелітизмі, навіть в антидержавній діяльності чи посібництві ваххабізму. Держава має взяти тут на себе роль арбітра міжособистісних відносин, бо ж це протистояння негативно позначається на сприйнятті ісламу громадською думкою, організації паломництва мусульман з Украни до святих місць, на можливостях проведення в країні загальномусульманських акцій тощо.

Відтак іслам як духовний феномен владно і повсетериторіально входить в релігійне поле України (його громади становлять десь 16-18 відсотків загальної кількості релігійної мережі країни). Але, як бачимо, входить не зовсім мирно, що б відповідало навіть вираженій в його назві сутності – покірність, не монолітно, а організаційно розколотим.

Але варті уваги не лише внутрішні процеси в нашому ісламі, які виявляються, як це вище зазначалося, в гострому протистоянні його управлінь, а й у тому міжконфесійному протистоянні мусульман і московсько-православних, що має місце в Криму. Якщо кримські татари прагнуть поновити історичну справедливість на своїй батьківщині й розбудувати свою релігійну мережу до рівня принаймні хоч додепартаційного часу, то епархія УПЦ МП Криму прагне закріпити за собою в Автономії провідний статус, поводить себе як господарка ситуації, одержуючи у всьому підтримку керівництва АРК. Наставивши в рік 2000-річчя Різдва Христового на перехрестях доріг Криму хрести, московська Церква спровокувала цим влаштований татарами «хрестоповал», вихід ДУМК з міжконфесійної організації «Мир – дар Божий», в якій співголювали митрополит Лазар (УПЦ МП) та муфті мусульман Криму Аблаєв, й небажання ДУМК туди повернутися, поки в цій організації не будуть представлені своїм місцевим керівництвом Церкви Київського Патріархату і Греко-Католицька з одночасним входженням до співголівства єпископа УПЦ КП. Відтак суперечності між етнічними елітами Автономії перенеслися у сферу міжконфесійних відносин. Якщо спочатку конфлікт в Криму мав переважно соціально-економічний характер, то тепер він набрав етноконфесійного характеру. Президентський передвиборчий марафон і втручання донеччан в кримські проблеми його ще більше загострив. Бо ж якщо Православна Церква Московського Патріархату при цьому явно виявляла проросійський настрій і прагнення зрештою йти на будь-який, але союз з Російською Федерацією, то мусульмани Криму своєю більшістю висловилися за єдність Української держави.

Вплив міжнародного ісламу, його різнокраїнних інституцій на мусульман Криму виявився неоднозначним. Допмагаючи їм в розбудові ісламської інфраструктури, зарубіжні організації виявляють суперництво у впливі на своїх одновірців в Криму, а відтак спричинили послаблення колишньої єдності кримських татар. Вони вже, всупереч волі Меджлісу і кримського муфтіяту, виявилися поділеними на прихильників помірковано-консервативних і фундаменталістсько-радикальних поглядів. В середовищі кримських мусульман появився радикальний варіант ісламу, що вже організаційно оформлений в 30 незалежних від ДУМК громад і незареєстровану (але діючу) партію «Хізб ут-Тахрір». Хоч на сьогодні ДУМК ще контролює ситуацію в мусульманському світі Автономії, проте практична політика органів місцевої влади щодо мусульман, як це аргументовано і незаангажовано показує у своїх публікаціях відомий ісламознавець М.Кирюшко, сприяє подальшій радикалізації останніх. А це є: повільне розв'язання економічних і правових проблем облаштування кримських татар, зокрема падіння життєвого рівня, неконкурентоздатність сільських господарств регіонів мусульманського заселення, недоступність для них кредитування, нерозв'язана проблема вакуфних земель тощо; підхід до вирішення цих проблем з позицій рівності, а не на основі відновлення справедливості; високий рівень безробіття, особливо серед молоді з мусульманських сімей; різний підхід влади до Московського православ'я (партнерський) й ісламу (сегрегаційний); помітний ісламофобський підтекст засобів масової інформації; культурна та економічна монополія росіян на півострові; бездіяльність і певна

поступливість влади (як прикрита форма помсти з її боку ДУМК за його проукраїнську орієнтацію) щодо наявних вже проявів радикалізму в мусульманському середовищі; недоступність або відсутність представництва кримських татар в органах влади та ін.

Названі вище чинники сприяють політизації та радикалізації життя мусульман в Криму, загостренню міжконфесійного протистояння між московським православ'ям і кримськотатарським мусульманством. Щоб недопустити появи і розгортання ідеї ісламської державності в Криму (а, до речі, ідеї «ісламського халіфату» вже підкидають радикали), українська держава мала б вирішити обстоювану Меджлісом кримськотатарського народу ідею культурно-національної автономії, що б сприяло формуванню серед мусульман півострова українофільських настроїв, орієнтацій на зміцнення єдності України.

Органам влади доцільно ініціювати і сприяти налагодженню ісламо-християнського діалогу в Криму і в Донбасі, поклавши в основу успішно зреалізовану в російському Татарстані концепцію «різноманіття та єдності». Тим більше, що 56% опитаних мусульман вважають потрібним такий діалог, а 56,37% виявляють шанобливе ставлення до християн. Варто було б вже вирішити питання повернення мусульманам колишніх їхніх культових споруд, запрошувати не лише православних, а і представників мусульманських спільнот на різні офіційні заходи або взагалі не запрошувати на них представників конфесій, ввести в Криму у статус державних і деякі мусульманські свята (зокрема, Ураза-байрам та Курбан-байрам), уможливити дотримання мусульманином приписів ісламу в його повсякденному житті тощо. Важливо пом'якшити з інформативної подачі ЗМІ наявну напругу у відносинах в Криму між московсько-православними і мусульманами, зняти ту конфесійну упередженість щодо ісламу, кримськотатарського етносу, яка ще нерідко проникає на шпальти газет, сторінки телепередач.

Важливо частіше на сторінках газет – як релігійних, так і світських - публікувати також матеріали антитерористичного спрямування з осудом ідеології і практики радикальних та екстремістських мусульманських течій. Заслуговеє більших критичних оцінок ідеологія Партії звільнення (Хізб аль-Тахрір), поширюваний якою проект Ісламської Конституції кримського халіфату ділить людей на вірних і невірних, закликає до насилля щодо останніх. Відзначимо, що активною пропагандою ідей мусульманського радикалізму в Криму займаються іноземні студенти (переважно із мусульманських країн), яких за даними ГУ МВС України в сімферопольських вузах нині біля 650. То ж державним органам слід було б проконтролювати, з якою метою приїзять на навчання молоді люди з арабських країн до кримських вузів, ввести державну реєстрацію тих, хто приїздить в нашу країну для місіонерської роботи, і проконтролювати, чи не є вони носіями радикального ісламізму. Такий захід не знайшов би якогось засудження навіть з боку самих мусульман, бо ж під час соціологічного опитування 73% респондентів заявили, що вони не сприймають будь-яких терористичних дій під гаслом ісламу, а 11,54% виявили свою невизначеність в цьому.

Нестабільність релігійного життя мусульман України прагнуть всіляко використати в своїх цілях зарубіжні ісламські центри та організації. З цією метою їх діяльність спрямовується на приховане підпорядкування керівних організаційних структур українських мусульман своїм об'єднанням, перенесенням із-за кордону на українські терени того протистояння, яке існує між різними напрямками і течіями в ісламі закордоння. Це, зокрема, проявляється в паралельному місіонерстві зарубіжних мусульманських структур. Для насадження своїх поглядів місіонери стали широко використовувати організовані ними літні табори для молоді, де, окрім вивчення Корану, викладаються основи віровчення ісламу, які не завжди співпадають із традиційними поглядами мусульманської спільноти України.

Вибірковим є також підхід Королівства Саудівської Аравії при визначенні пільг для паломників з України. Перевага при цьому надається вірним з громад кримського регіону, орієнтованим на зовнішньополітичний курс КСА, яке зазнає ваххабістських впливів

протягом всього часу їх перебування на паломництві.

Вважаємо також, що формування в Криму українського соціокультурного простору, забезпечення нормального функціонування тут власне українських церков – УПЦ КП та УГКЦ (як і українських культурницьких центрів) сприятиме формуванню толерантного ставлення мусульман до державотворчих процесів на кримських теренах, ефективній інтеграції кримськотатарської спільноти в українське суспільство, зменшенню ступеню політизації ісламського середовища в АРК.

* * * * *

Така загальна картина міжконфесійних відносин в Україні. Вона постійно змінюється – ускладнюється в одних формах свого вияву, толерантизується – в інших. В цих відносинах задіяні десятки конфесій, включені як їх інституції, так і міжнародні релігійні центри. Вони розгортаються в контексті тих суспільних процесів, що відбуваються в роки вибудови Україною своєї незалежності, в контексті її духовного і національного відродження. Певно що специфічним корелятом вибудови в Україні громадянського суспільства мала б бути громадянська релігія, що зняло б значною мірою те міжконфесійне протистояння, яке нині ми маємо в нашій країні.

То ж короткотермінове наукове осягнення феномену міжконфесійних відносин дало можливість зафіксувати лише основні форми їх виявів, визначити тенденції можливого їх розвитку. Проте для вироблення чіткої програми толерантизації цих відносин, підпорядкування їх процесам демократизації суспільного життя, духовного відродження бажано було б ще провести соціологічні дослідження феномену, широкі експертні опитування носіїв різних релігійних традицій, контент-аналіз періодичних видань різних конфесій, їх книжкових видруків, які, на жаль, не доходять до наших бібліотек.

Варто було б ще вивчити досвід інших країн з регулювання міжконфесійних відносин, виявити в ньому те, що могло б слугувати в Україні їх толерантизації.

*Патріарх Філарет**

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ УПЦ КП З ІНШИМИ ХРИСТІЯНСЬКИМИ ЦЕРКВАМИ

На сьогодні взаємовідносини між нашими Церквами мирні. Наша позиція полягає в тому, що не слід розпалювати релігійну ворожнечу в Україні і, зокрема, між Київським Патріархатом та УАПЦ. Що стосується об'єднання, то треба сказати, що воно не просувається вперед. У 2000 році ми почали вести переговори про об'єднання за участю Вселенської Патріархії. Було підписано три документи - "Домовленості" між УПЦ Київського Патріархату й УАПЦ у Стамбулі, Тернополі і Києві. Все начебто йшло до об'єднання. Але втрутилися якісь зовнішні сили й об'єднання призупинилося. Це викликало невдоволення духовенства УАПЦ. І тепер ми спостерігаємо поступовий перехід автокефальних парафій та духовенства до Київського Патріархату. Ми не прискорюємо цей процес, бо хочемо, щоб перехід відбувся свідомо і добровільно. Наші українські Церкви приречені бути разом. Іншого виходу просто немає.

Взаємовідносини між УПЦ Київського Патріархату й УПЦ Московського Патріархату. Взаємовідносини Київського Патріархату з УПЦ Московського Патріархату набагато складніші. Складність витікає з того, що Московська Патріархія заборонила архиєреям і духовенству УПЦ спілкуватися з нашими архиєреями і духовенством. Це нагадує заборону старообрядцям спілкуватися з никоніанами. Самоізоляція доходила до того, що не можна було пити воду з однієї

* Патріарх Київський і всієї Руси-України, предстоятель УПЦ Київського Патріархату.